

KÖZMŰVELŐDÉS ÉS LEVÉLTÁR

Az ember élete során folyamatosan tanul, művelődik, ismereteket sajátít el. Különböző életkorokban más-más helyen szerzi ismeretei javát. Kisgyermekkorban a szülői ház, később az iskola, majd a munkahely, a baráti és az érdeklődési kör a meghatározó. A tanulásnak, a műveltség szerzésnek ősi módja, az iskola mellett, kialakultak egyes korok színvonalának megfelelő más formái is. A feudalizmus idején a tradicionális-folklorisztikus /mélykultúra/ differenciálatlanul élt az egész közösség birtokában, elválaszthatatlanul beleszövődött annak életébe. A szűkebb, primer közösségben, családban kifejtett tevékenység mellett ebben az időszakban is megvoltak azok a formák, ahol nagyobb közösség keretei között bővíthették tudásukat az emberek. A fonó, a vásár, a búcsújárás mind alkalmat adtak erre. A kapitalizmus kialakulásával még egy ideig fennmaradnak a tájékozódás, a világról szerzett ismeretek gyarapításának e módjai, azonban az egységes kultúra fokozatosan ágaira bomlik, létrejön az autonóm reprezentatív /magas/ kultúra és mellette a heteronóm-mindennapi kultúra. Ebben az időszakban a művelődést szolgáló régi formákat fokozatosan újak váltják fel. A színházakba, múzeumokba és könyvtárakba azonban kevesen járnak vagy járhatnak, és az ismeretszerzés más módja is, mint például az utazás sem mindenki számára megvalósítható álom. A népművelés ekkor még kevésbé szervezett, az egyéni kezdeményezések, szép eredmények mellett több a tennivalók száma.

A szocialista forradalommal együttjáró kulturális forradalom idején alakulnak ki jobbra az iskolai és iskolán kívüli

műveltség szerzés mai formái hazánkban. Az akkor létrejött iskolarendszer, valamint a népművelés formái, szervezeti keretei módosultak, tartalmilag változtak, de lényegüket véve ugyanazt szolgálják mint abban az időben: a tudásszint emelését, a szabadidő kulturált eltöltését. Mindezt a korhoz igazítva és a jövő felé tekintve fejezte ki az 1974-es párthatározat, és kodifikálta a közművelődésről szóló 1976. évi 5. számú törvény, majd ennek 1035/1976. MT. határozatban foglalt végrehajtási utasítása. A törvény tételesen megfogalmazta a szocialista hazafiság elmélyítését, a népi-nemzeti hagyományok ápolását. Mindezek, a határozat és maga a törvény is a levéltárakra - a múltat írott dokumentumokban őrző intézményekre - jelentős közművelődési feladatokat hárított.

A levéltárak a többi közgyűjteményi területtől /múzeumok, könyvtárak/ eltérően, múltjukból és feladatukból következően sajátos, jóval zártabb intézmények, amelyek szakmai /az iratanyag megfelelő szempontú rendezése/, tudományos és részben közigazgatási funkciót is ellátnak. A középkor során itt őrizték a /királyi, egyházi és magán levéltárakban/ a földbirtok tulajdonjogát védő, biztosító okleveleket, amelyeket az arany és egyéb kincsekkel egyenértékűnek tartottak. Magyarországon a király okleveleit Budán a tárnoki házban - ahol a király, "az állam" értékes ingóságait tartották - őrizték. Az oklevelek korabeli értékét jól kifejezi, hogy a párizsi Archives Nationales középkori gyűjteményének ma is "Trésor des Chartes" /az oklevelek kincstára/ a neve. A későbbiek során az írásbeliség és a bürokrácia kifejlődésével csökkent az egyes iratok értéke, de vagyoni és közigazgatási szempontból továbbra is szerepet játszottak a régebben keletkezett iratok is.

Hazánkban már 1723-ban törvényt hoztak az ország közlevéltáráról, 1756-ban pedig fel is állították az archívum regni-t. Sorra születtek a megyei levéltárak, és a náluk jóval korábban keletkezett városi levéltárak is fejlődésnek indultak a XVIII. század végén. A levéltárak, főképp a vidéki levéltárak a közigazgatással szoros kapcsolatban működtek.

Bár korábban sem zárkóztak el közművelődési funkcióik teljesítése elől, sőt a legtöbb levéltáros szívesen kapcsolódott be a helyi kulturális életbe, a honismereti mozgalomba és a helytörténeti kutató munkába, mégis a levéltárak a közművelődési törvény óta váltak nyitottá és kapcsolódnak be e fontos tevékenységbe.

A levéltárak, mivel a gyűjtőkörükhöz tartozó terület "történelmét" őrzik, a közművelődés egyik legfontosabb területén, a történelmi tudat alakításában vállalhatnak jelentős szerepet. Ha anyaguk rendezett, arra támaszkodva munkásoknak, diákoknak és értelmiségieknek is sok új ismeretet adhatnak egy település, megye, régió és az ország múltjáról is. Általánosan megfogalmazott történelmi tételeket vihetnek közel az olvasóhoz vagy a hallgatókhoz - a dokumentumok erejével. Egy-egy nagy, országos eseményt konkrét példákra támaszkodva, humanizálva, érzelmi töltéssel mutathatnak be, cáfolhatnak vagy igazolhatnak ismert nézeteket, felfogásokat. Tehát a levéltárak a múzeumoktól, könyvtáraktól - amelyek a közművelődés számos területén jelentkezhettek - eltérően egy körben, a történelmi tudat formálásában, a szülőföldhöz kötődés érzelmi mozzanatainak erősítésében végezhetnek színes, sokoldalú tevékenységet.

1973-74-ben a levéltárak tíz pontban foglalták össze a levéltári anyag közművelődési célú felhasználásának formáit. Az első három, az őrizetükben lévő iratanyag tudományos igényű rendszerezése; folyamatos kiegészítése, gyarapítása, el látása a helytörténeti kutatást megkönnyítő segédletekkel a belső feldolgozó munkát jelentik. Ám csak látszólag nincsenek kapcsolatban a közművelődéssel, ugyanis az írott forrásokat csak kellő rendezettséggel használhatják a kutatók és a levéltárak tudományos munkatársai. Az ő tudományos publikációik adják azután azt az alapot, amelyre építve lehet a közművelő munkát végezni. A továbbiak: tudományos és népszerűsítő kiadványok készítése és közzététele, helytörténeti tanácskozások, előadások szervezése, kiállítások rendezése,

reprodukció gyűjtemények összeállítása, levéltár-látogatások szervezése, vezetése, levéltári napok, délutánok rendezése, a tömegkommunikációs eszközök felhasználása a levéltári anyag ismertetésére, és a honismereti mozgalom segítése jelentik a közvetlen formáját a levéltárak közművelő munkába kapcsolódásának. Jóllehet a felsorolt munkafajták többsége hagyományosan ismert, korábban a népművelés területén is alkalmazott, jól bevált módszer, felfrissítésük, megtöltésük új tartalommal újra hatékonyá teheti e kereteket.

A fentiek jó példái a levéltári vagy megyei történeti olvasókönyvek. E munkák általában egy megye vagy város történetét mutatják be írásos dokumentumokkal. A forrásokat összefűző bevezető szövegek megelőznek minden egyes dokumentumot, megértésüket pedig magyarázó jegyzetek segítik elő. Éppen összetett voltukból eredően különböző életkorú és műveltségű emberek egyaránt forgathatják. Németh László a tudományos ismeretterjesztésről szólva ír arról, hogy az általános iskolás korosztályt inkább a történeti anekdóta ragadja meg, az általánosításokra, a rendszerezett tudás megszerzésére az ifjúkorban érik meg az ember, történeti tudásunk fehér foltjait eltüntető munkákat pedig felnőtt korban olvasunk szívesen. A jól szerkesztett történelmi olvasókönyv mindhárom igényt ki tudja elégíteni. Az általános iskolásoknak egy-egy dokumentum bemutatása, magyarázata vagy olvasása nyújthat élményt. A középiskolások egy-egy megye, régió történetének legfontosabb csomópontjait találhatják meg bennük kelő illusztrációval és magyarázattal, a tovább érdeklődők pedig a jegyzetekből és az ott megemlített szakirodalomnak utána nézve mélyíthetik ismereteiket. Ugyanez érvényes a különböző történelmi műveltségi szinttel rendelkező felnőttekre is. Ha valaki csak a megyetörténet lényegére kíváncsi, egy-más után olvasva a bevezetőket megkapja azt, akinak türelme és ideje van hozzá, végigböngészheti a forrásokat és az őket követő jegyzetapparátust is.

A megyei olvasókönyvek mellett számos más jellegű kiadványt is jelentettek és jelentetnek meg a levéltárak. Majd minden megyei levéltár évente, két évente tanulmánykötetet ad ki, amelyben a megye vagy régió történetének egy részletét feldolgozó, bemutató írások látnak napvilágot. A Csongrád megyei Levéltár például ez évben ötödik tanulmánykötetét jelenteti meg. Iskolai oktatást segítő kiadványokat publikáltak Somogy megyében. Érdekességük, hogy egy-egy témát dolgoznak fel bennük a tananyaghoz kapcsolódva, és módszertani útmutatókkal is ellátják. Ilyen például a Reformkorszak és szabadságharc Somogyban vagy a Tanácsköztársaság Somogyban című két kötet. Hajdú-Biharban a Hazafias Népfront jubileumáról, Nógrádban a tanácsok megalakulásának 30. évfordulójáról emlékeztek meg dokumentumkötettel. Csongrád megyében a megye munkásmozgalmát a kezdetektől mutatja be a Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből című öt kötetből álló sorozat. A Békés megyei Levéltár kiadványmunkáját a megjelent város- és falutörténeti monográfiák karakterizálják. Mindössze néhány példát ragadtunk ki a sok közül azzal a céllal, hogy a kiadványi munka sokrétűségét bemutassuk.

A levéltárak az utóbbi időben nagyot léptek előre a helytörténeti konferenciák, tanácskozások, előadások szervezésében. A TIT-tel közösen szervezett szabadegyetemi sorozatok, a különböző évfordulókra készített előadások mellett e munkaterületen - az általában minden megyében megrendezett - levéltári napok adják a közművelődési tevékenység leginkább reprezentatív rendezvényeit. Hozzá egyéb bemutatók: kiállítás rendezése, levéltárlátogatás biztosítása is kapcsolódik. Elvi megállapítások, általánosságok helyett Csongrád megyei példával mutatom be a levéltári napok sajátosságait. Lehetővé teszi ezt a megyénkben megrendezett levéltári napok szervezésének és programjának hasonló volta. Jelen esetben tartalmi kérdések vizsgálata nem feladatunk.

Csongrád megyében a levéltári napok rendezvénysorozata /három nap/ néhány éve már a készülő várostörténeti monográfiák munkálataihoz kapcsolódik Hódmezővásárhelyen és Szegeden, míg a megye többi városában: Csongrádon, Makón és Szentesen helytörténeti napot tartunk. A konferenciák tudományos és közművelődési fórumok egyszerre. Délelőttönként az illető várostörténeti monográfiák szerzői ismertetik legújabb kutatási eredményeiket. Az előadásokat hozzászólások és vita egészítik ki. A konferenciák hallgatóságát széles körűen szervezzük. A honismereti szakkörök tagjai, a közművelődési intézmények, helytörténeti kutatók és az iskolák kapnak meghívókat. Az előadásokra a középiskolából a tanárok szívesen hoznak történelmi fakultációs csoportokat. Nagyon helyesen, ugyanis az elhangzottak friss szakmai eredményeket tartalmaznak, amelyek nemcsak helyi szempontból érdekesek, hiszen a jó előadók országos kitekintést is adnak a hallgatóság számára. Délután kerekasztal-beszélgetést tartunk az egyes monográfiák kötetinek szerkesztői és szerzői számára, ahol a kötetek soron következő problémáit beszéljük meg. A kerekasztal-beszélgetés nyílt, az érdeklődők is jelen lehetnek vitáin. A levéltári napok idején megyei hálózatunk egységei Csongrádon, Hódmezővásárhelyen, Makón, Szegeden és Szentesen nyílt levéltári napot tartanak, és erre az alkalomra a meglévő állandó kiállítás mellett alkalmi kiállítást is rendezünk az egyes levéltárak iratritkaságaiból, vagy a jelentősebb évfordulókhöz kapcsolódva. A levéltár látogatására érkező csoportoknak a kiállításokon vezetést, és levéltár-történetet ismertető előadást tartunk.

A "genius loci", a hely szellemének ápolása során fontosnak tartjuk a megemlékezéseket megyánk nagy szülöttéről. Nemcsak országosan ismert hírességekre gondolunk, hanem olyanokra is, akik a szürkeségből kiemelkedve, egy-egy település életében fontos szerepet játszva munkásságukkal, országos elismerést váltottak ki korukban. Ők voltak ugyanis azok, akik az igazán nagy tehetségek mellett az ország, a vidék szellemi emelkedése miatt. Tudásuk, lelkesedésük, munkaerkölcsük, haladó szellemük közvetlen példájával hatottak tá-

gabb környezetükre. Ebben a szellemben helyeztük el szentesi szülőházának falán a jeles, Báoska-Topolyán élt orvos, Hadzay János emléktábláját, és tartottunk emléktünetet jugoszláv-magyar részvétellel és előadókka a szentesi kórház és a levéltár rendezésében. A tapolyai rendezvényeknek ugyancsak aktív részei voltunk. E kulturális megmozdulás a két szomszédos község országhatár mellett élő lakossága között is erősítette a meglévő szálakat.

A rendezvényeink során helyes eljárásnak bizonyult, hogy a jó és sikeres kivitelezés érdekében társszervekkel fogtunk össze. A megyei és városi tanácsok művelődésügyi osztályai, a TIT és a múzeumi hálózat egységei, a megyei módszertani központ állandó partnereink. Alkalmanként üzemekkel, intézményekkel végezzük közösen a szervező munkát. A költségek és a szervezés terhei így jobban megoszlanak, és az ügy erejét növeli, ha azt többen magukénak érzik.

Kiállítások rendezése és levéltár-látogatások szervezése és vezetése területén tekinthetünk talán legmesszebb vissza a közművelődési munkában. Az Országos Levéltár megalakulása óta, a megyeiek a felzabadulás utáni időktől rendeznek kiállításokat, fogadják a látogatókat. Egyéb szervekhez hasonlóan a levéltárakban is állandó és időszakos kiállításokat tartunk, amelyeket vagy önállóan vagy más intézménnyel közösen rendezünk. Az utóbbi a szerencsésebb, mert a csak levéltári anyag bemutatása "papirizívó" teszi a kiállítást, az ilyenek megtekintésekor pedig a néző gyorsan elfárad, és szinte élmény nélkül távozik, mivel megragadó erejű látvány nem köti le.

A levéltár-látogatások során az intézmény történetéről, feladatáról, az őrzött anyagról kapnak tájékoztatást az érdeklődők. Megtekinthetik a legféltettebb dokumentumokat, megnézhetik az anyag őrzésének módját. A levéltárlátogatást előre megbeszélt témájú előadással is egybe lehet kötni. Gyakorlati tanács a jó szervezés érdekében: célszerű a levéltár-látogatás időpontjában korábban megállapodni.

Közművelődési és kutatószolgálati tevékenységünkkel kapcsolatos a honismereti mozgalom támogatása is. A honismereti körök levéltári látogatását mindenképpen meg kell szervezni, hiszen ma, amikor a honismereti köröknek a tárgyi gyűjtő munkán már túl kell lépniük, e kis közösségeknek az egyszeri kapcsolatfelvételen túl, a további útjuk, esetleg az éves terv, tematika meghatározásában, elkészítésében segítségül szolgálhatnak a levéltárak. A honismereti mozgalom és a levéltárak kapcsolatának számos szép példája van országszerte, túl azon, hogy a tudományos munkatársak személyesen is részt vesznek a honismereti bizottságok munkájában. Megyénkben különösen szerencsés a helyzet, hiszen a megye mind az öt városában jelen van a levéltár, és dolgozói aktívan részt vállalnak a honismereti mozgalom feladataiból.

A tömegkommunikációs eszközök igénybevétele a levéltári ismeretterjesztésre, a közművelődési tevékenység hagyományos formája. A rádiót és a televíziót kevésbé, a sajtót, - a helyit és országosat egyaránt - a levéltárak felhasználják anyaguk bemutatására. A napilapok szerkesztőségei igénylik is a régi idők eseményeiről szóló cikkeket, és az újságolvasók tábora is szívesen böngészzi azokat.

Amint a fentiekből látszik, kialakultak a munkaformák, amelyek keretében a levéltárak eredményesen fejthetik ki közművelődési tevékenységüket. Élnek is a lehetőségekkel. A megye városaiban a levéltárak a kultúra lámpásai. Megismerték őket, számítanak ismeretterjesztő munkájukra, élnek vele, felhasználják szellemi és tárgyi kapacitását. A Csongrád megyei Levéltár 1981. évi közművelődéssel kapcsolatos statisztikai adatai híven tükrözik ezt. Két önálló házi kiállítást rendeztünk a levéltári napok keretében. Önálló kiállítás készült Hódmezővásárhelyen Kiss Lajos születésének századik évfordulójára, és hat közös kiállításunk volt más intézményekkel. Október 7-9-ig rendeztük meg a levéltári napokat. Ötvenhat iskolai csoportot fogadtunk mintegy 1200 fővel. Egyetemi és főiskolai hallgatóknak tartottunk előadásokat a levéltár hasz-

nálatáról, a kutatás módjáról. Általános iskolai tanároknak hat órás előadásorozatot rendeztünk forráselemzésből. Részt vettünk a honismereti bizottságok munkájában, a "Szép vagy Alföld" és a "Munka és műveltség" vetélkedőben, számos TIT-előadást tartottunk, tizennégy cikket publikáltunk országos és megyei lapokban. A felsorolás híven mutatja, hogy egy területen, a történelem tudományán is lehet színes, változatos közművelődési munkát végezni. Az eredmények azonban nem tehetnek megelégedetté. A közművelődés terén - úgy érezzük - a továbblépésnek számunkra nem a munkaformák növelésében, hanem a tervszerűség és folyamatosság biztosításában, a munka minőségének javításában és a helyi adottságok jobb kihasználásában kell megnyilvánulnia.

Miután áttekintettük a levéltárak által alkalmazott közművelődési módokat, nézzük meg, hogyan lehet ezeket alkalmazni a munkásművelődés területén, valamint az iskola és levéltár kapcsolatában. Mielőtt bármit megállapítanánk, hangsúlyozzuk: a kapcsolatok felvételében nem elégséges a levéltárak igyekezete, az üzemek, iskolák részéről is kezdeményezni kell a kapcsolat felvételét, hiszen a levéltárak munkatársai - a kerítésen kívül állva - nem tudhatják, hogy egy-egy üzemben, iskolában milyen igények mutatkoznak a történelem és a helytörténet iránt.

A levéltárak munkásművelődésben végzett tevékenységének - mint Takács Éva Somogy megyei levéltáros írta - két oldalát különíthetjük el. Az egyik az ún. ismeretterjesztés, azaz köztörténeti és leginkább helytörténeti ismeretek nyújtása, jobbára előadások formájában. A másik a módszertani, szakmai segítségnyújtás a politikai és a tömegszervezetek, valamint az üzemek részéről megmutatkozó igényeknek megfelelően. Az adott alkalomtól függően a két oldal természetesen keveredhet. A levéltár segítséget nyújthat az évfordulók megünneplésében, kiállítások rendezésében, illetve forgatókönyvének elkészítésében, bírálatában, vetélkedők kérdéseinek összeállításában, azok levezetésében, a zsűrizésben stb.

A módszertani segítségnyújtás további formái a szocialista brigádnaplók, krónikák készítésének megvitatása.

A munkásművelődésben a fentiekén túlmenően sajátos formákat alakított ki a Somogy megyei Levéltár. Mint Takács Éva írja: "a kaposvári Textilművekben a vállalat szakszervezeti bizottsága találkoztat rendezett a levéltár dolgozói és a fizikai munkások között. A több órás rendezvény során először a levéltár igazgatója tartott előadást a megye történetéről, majd a levéltárosok ismertették a szocialista brigádok történetének megírásához és az üzemi krónikairáshoz szükséges tudnivalókat. Ezt követően beszélgetés kezdődött a gyakorlati munkáról: hogyan készíthetik el a brigádtörténeteket, az üzemi krónikát, és vita alakult ki a brigádnaplók tartalmi és formai kérdései körül". Van példa arra is, hogy krónikairó szakkört levéltáros vezet. Ugyancsak a Somogy megyei Levéltár a megyei művelődési házzal közösen pályázatot írt ki szocialista brigádok számára brigádjuk történetének megírására. Ezzel részint nagyobb tömegeket vontak be a honismereti mozgalomba, másrészt adott időpontban vallomásszerű leírások születtek a mai munkáséletéről és munkakörülményekről. A bátor kezdeményezés meghozta eredményét. 44 dolgozat készült el, amelyeknek terjedelme átlagosan egy ives volt. A legjobbakat a Somogyi Honismereti Híradóban jelentették meg, egy példányukat pedig a levéltárban helyezték el. Munkásgond, munkássors Somogyban címmel dokumentum-kötetet készítettek, tervezik a Munkáséletmód alakulása a felszabadulás után című kötet kiadását is. Somogy megye példája mutatja, hogy ötletességgel, rugalmassággal, odafigyeléssel milyen széles körű tevékenység kifejtésére nyílik lehetősége a levéltáraknak a munkásművelődés területén.

A XX. század iskoláját számos kihívás érte az utóbbi évtizedekben szerte az egész világon. Ilyenek többek közt a tömeges oktatás megszervezése, a tudományos ismeretek robbanásszerű gyarapodása után az új eredmények beépítésének gondja, a nevelés területén egyre agresszivebben jelentkező, legtöbbször nem kívánatos külső hatások ellensúlyozása, az egyes ge-

nerációk műveltségében, szemléletmódjában bekövetkezett és egyre mélyülő különbségek. Törekvés új iskolatípusok kialakítására, metodikai és egyéb kísérletek jelzik, hogy az oktatás, nevelés irányítói a felmerülő gondokra, problémákra keresik a válaszokat, a megoldási módokat. Nemcsak az egész oktatást átfogó, általános megoldások kerültek a próbálkozások során előtérbe, az egyes szaktárgyak nevelési keretében is sor került számos kísérletre. Az utóbbiakhoz kapcsolódva mintegy tizenöt évvel ezelőtt - a közművelődési törvény hatására is - tették meg az első lépéseket abban az irányban, hogy a humán jellegű tárgyak - főképp a történelem - oktatásában a tananyag színesítése, érzelmi hatások elérése céljából, valamint más pedagógiai és szaktárgyi szempontokból /pl. helytörténeti ismeretek bekapcsolása/ a könyvtárak, a levéltárak és a múzeumok felhalmozott anyag- és ismeretbázisát, személyi és tárgyi potenciálját hasznosítsák. Az elmúlt másfél évtizedre visszatekintve úgy tűnik, hogy az együttműködés az iskolák és közgyűjteményi intézmények között életképesnek bizonyult, az eddig elért eredmények a kapcsolatok minőségi, tartalmi oldalát illetően továbbfejleszthetők.

A levéltárral felvett kapcsolat során tanár és diák egyaránt sokat kaphat történetiszemléletének formálásában. A konkrét, archivumban végzett munka, a dokumentumok olvasásakor jelentkező érzelmi hatásokon túl, emberközpontú történetiszemléletet alakít ki, ösztönöz a minőségi teljesítményekre, szolgálja az ismeretek felfrissítését, megerősíti az írásos dokumentumok iránti tiszteletet, amely megcsappant a bürokrácia felduzzadásával.

A levéltárak, mint a történettudomány fő forrásait őrző intézmények a történelem szaktárgyi óráinak színesítéséhez, gazdagításához, főképpen helytörténeti órák tartásával, illetve azok során felhasználható segédanyag gyűjtésével járultak hozzá ezideig. A levéltári anyag beépítésének módjáról az iskolai oktatásba számos cikk, tanulmány jelent meg a pedagógiai és a levéltári szakajtóban. A fentiek alapján a levéltár és az iskola kapcsolatának kialakításakor három fő

forma körvonalait rajzolhatjuk meg. E formák mindegyike létrejött a megye iskolái és a Csongrád megyei Levéltár között is.

A tanítási órán hagyományos módon az adott történelmi esemény tárgyalásakor az anyag konkrétta tételét szolgálva, illusztráló jelleggel néhány forrás bemutatására kerülhet sor. Nagyobb metodikai eljárásunk hatása, ha sikerül az illető forrást eredetiben vagy legalább xerox másolatban bemutatni, hiszen már maga a papír minősége, az írás formája, fogalmazása, az esetleges pecsét a kor hangulatát hordozza, szimbolizálja, megjeleníti a kort. Még több eredményt érünk el, ha értő tanári magyarázattal "megszólamtatjuk" forrásunkat, azaz értelmezzük, a kor viszonyainak ismeretében magyarázzuk egy-egy mondatát.

Általában tanítási óra keretében történik a levéltár látogatása. Az itt elhangzó előadások váza kialakult, a korábbiakban utalást tettünk erre. A helytörténelmi órák színvonalas megtartásában nyújthat legtöbb hasznosítható segítséget a levéltár. Az ilyen órák sajátos formája az itt is jól alkalmazható csoportfoglalkozás. Ne csak a forradalmi sorsfordulókhoz kapcsolódva szervezzünk ilyeneket, gazdaságtörténeli, hivaltörténeli témájú órákat is tarthatunk, nem is beszélve a művelődéstörténet területéről. A magyar kapitalizmus kialakulásának időszakából például az alábbi módon tarthatunk órát csoportfoglalkozással. Egy csoport az ország fejlődéséről szólna, a másik a megyei vagy helyi vonatkozását dolgozná fel. A harmadik, negyedik egy üzem alapításának körülményeit, működését dolgozná fel eredeti dokumentumok segítségével. Nem az egész folyamatot, hanem annak néhány karakterisztikus elemét mutatná be. E feladatot több csoportra is lehet bontani. A tanárra a végső összegzés, és a csoportok munkájának értékelése maradna. Az óra megtartásával kapcsolatosan az előzetes tanári felkészülésnek kell alaposnak lennie. A levéltárosok azonban ebben kellően eligazítják. Javaslatot tesznek arra, hogy melyek lennének azok az üzemek, amelyek feldolgozásra kerülnének, a legfontosabb dokumentumok másolatát is kézbe adják. A tapasztalat szerint a többlet munka megtérül, mert a dokumentumok

feldolgozása maradandó élményt nyújt a diákok számára.

A tanítási órán kívül szakköri foglalkozás is tartható a levéltár közreműködésével. A szakköri foglalkozások témája nemcsak helytörténeti jellegű lehet /pl. nagy történeti sorsfordulók és a szülőföld/, hanem irattan, családtörténet, rétegek, testületek összetételének szociológiai vizsgálata is szerepelhet a szakkörök tematikájában. Kutató klub megszervezésére is nyílik lehetőség. E forma keretében a levéltári kutatások módjával ismerkedhetnének meg azok a diákok, akik a történelem iránt érdeklődnek, vagy egyetemen, főiskolán szakjuknak kívánják választani. A klub tagjai az Országos Középiskolás Tanulmányi Verseny tételeinek megfelelő anyag feldolgozását is vállalhatják a levéltár segítségével. Annál is inkább jó programnak bizonyul ez, mert középiskolás diák önállóan nem kutathat levéltárban, a történelem pályatételek kidolgozásához pedig általában szükséges a levéltári kutatómunka.

A gimnáziumokban bevezetett fakultációs oktatás során a történelem is gyakran a választott tárgyak sorába kerül. A fakultációs tanmenetekben a történelem forrásainak tárgyalásakor szerepel a levéltár is. E szűkszavú megfogalmazás tág lehetőségeket biztosít a szaktanároknak a megadott időkeret gazdaságos kitöltésére. Mivel a gyakorló pedagógus jelenlegi iskolarendszerünkben dolgozva egyre távolabb kerül - néhány kivételtől eltekintve - a kutatóhelyektől, így a levéltáraktól is. Ugy véljük, jó szolgálatot teszünk azzal, ha a fakultációs csoport számára általunk elképzelt témák elméleti vázát közreadjuk. Az általunk javasolt megoldás, úgy érezzük, tartalmi vonatkozásban az iskola és levéltár kapcsolatának elmélyítését is elősegíti.

TÉMATERV

I. Levéltártörténet, levéltári alapfogalmak

- A** - A levéltárak az írásbeliség kialakulásával egyidőben jöttek létre;
- Magyarországon az írásbeliség kialakulását /az írásbeli ügyintézés bevezetését/ 1181-től számítjuk. Idézni lehet III. Béla oklevelét, amelyben elrendeli az ügyek okleveles rögzítését;
 - A magyar levéltárügy rövid története;
 - A megyei levéltárak kialakulása, az illető helyi megyei levéltár története;
 - A tanácsrendszer létrejöttével bekövetkező változások, a mai helyzet.
- B** - Mi a levéltár? A levéltár becses, történelmi értékű adatokat tartalmazó iratok megőrzésére létesített intézmény, illetve ennek épületei, helyiségei;
- A levéltár az őrzött iratokat rendszerben /fondfőcsoport, fondcsoport, fond, állag, sorozat, ügyirat, irat/ tárolja;
 - A fond két fajtája:
 - a/ A szerves fond valamely szerv vagy személy működése során hozzá érkező vagy nála keletkező és rendeltetésszerűen nála maradó iratanyag;
 - b/ A gyűjtemény különböző szerves fondokból származó, valamilyen szempont szerint összegyűjtött iratanyag;
 - A levéltárakban lévő iratanyagra vonatkozóan a fondjegyzékből, a raktári jegyzékekből és a tematikai feltáró cédulákból lehet tájékozódni.
 - Kutatás a levéltárban csak a tizennyolcadik életévét betöltött állampolgár számára lehetséges önállóan.
- A fenti vázlat alapján tartott előadást szemléltetésnek kell kísélnie és gyakorlatnak követnie.

II. Irattan

A levéltártudomány középkori és újkori irattant különböztet meg. A középkori irattan szerint háromféle irattípust: az okleveleket, aktákat, leveleket különböztetjük meg. Az oklevél jogi jelentőségű ténnyről szóló, meghatározott írásos formák szerint kiállított írásos bizonyítvány, önálló irat. Az akta: az idők folyamán az akta és az oklevél közötti formai különbségek elmosódtak. Lényegi különbség a kettő között, hogy az akta az illető ügy folyamatának egyik állomását mutatja, az ügy előkészítő folyamatában van szerepe. Eszköz a cél elérésében, az oklevél pedig az ügy végeredményét tartalmazza. A levél egyszerű írásbeli közlemény.

Az okleveleket belső és külső ismertető jegyeik alapján különböztetjük meg egymástól, vagyis nyitott /pátens/ és zárt lehet a megpecsételés módja szerint, azaz külső szempontból vizsgálva, tartalma szerint pedig lehet kegnyilvánító, kormányzati vagy bíraskodással kapcsolatos.

Az oklevelek belső szerkezetük szerint az alábbi módon tagolódnak. A bevezetéshez tartoznak az oklevéladó neve, címe /címei/ és a megszólítás, üdvözlés /salutáció/. A rendelkező rész elemei: a jelmondat vagy bölcselkedő rész /arenga/, amelyben a később következő intézkedés elvi indoklását találjuk. Ezt a kihirdetés /promulgatio néhány szava követi, majd a narratio, ez elbeszélő rész, amelyben az oklevél által ki nyilvánított jogi tény előzményeinek elbeszélésére kerül sor. Az oklevél lényegét a rendelkezés /dispositio/ fejezi ki. Ezt követi a rendelkezés megszegőivel szemben kifejtett fenyegetés /sanctio/, továbbá az oklevél hitelességének, tartalma megerősítésének a jelölése /corroboratio/ pecséttel, aláírással. Az oklevél záró részéhez a dátum tartozik, és az ünnepesebb királyi levelknél az un. méltóságnévsor, az oklevél kiadása idején hivatalban lévő egyházi és világi méltóságok nevének felsorolása.

A fentiekben leirt oklevélrészecskék nem találhatók meg minden egyes oklevélben. A sorrendet sokezer oklevél irattani vizsgálata után állapította meg az oklevéltan tudománya.

Általános séma az oklevelek vizsgálatához. Meglepő összefüggéseket tárhatunk diákjaink elé, ha az oklevél szerkezetét összehasonlítjuk egy mai hivatalos levél strukturájával. Az archaikus elemek átalakulva, de ma is élnek. A küldő neve, a megszólítás, az előzmények ismertetése, a rendelkezés, a fenyegetés, a megerősítéssel /pecsét/ és keltezéssel együtt megtalálhatók a mai hivatalos levelezés termékein. Gyakorlati példa az oklevelek belső szerkezeti elemzésére.

Az oklevéladó neve és címe

Mi, Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország stb. királya.

Kihirdetés

Emlékezetül adjuk mindenkinek stb.

Bölcseletkezés

Mivel a királyok dicsősége a népek sokaságában, az országok ékessége és ereje pedig a városok békeességében és gazdagságában van, hasznos tehát, ha a fejedelmek teljes szorgalmukkal törekednek a népek megőrzésére és a városok gyarapítására, ugyanis ezekből származik a királyok és az országok haszna, hogy ezáltal az uralkodó elhatározása és gondoskodása is dicsérettessék, és az ország jó állapotát, hasznát és előnyét szolgálják. E dolog folytán akarjuk a mi Gyula /Gywla/ nevű városunkat kegyünkkel megajándékozni, hogy amál inkább növekedjék az a /város/ a polgárok és lakosok gyarapodásában a mi hasznunkra, minél inkább tudja, hogy királyi kegyünk és jóindulatunk követi.

Jogi tény előzményei

Ennélfogva értesülést nyervén Gyula városunk bírása, polgárai és lakói, valamint összes kerekedői részéről tett könyörgésről.

Rendelkezés

E polgárokat, lakosokat és kereskedőket, mostaniakat és jövőbelieket, akik előbb mondott Gyula városunkban élnek és tartózkodnak, de az egész közösséget is mind a királyi, mind bárki más tulajdonában lévő - akár földeken, akár vizeken bármiféle kereskedelmi cikkek és eladó javaik és más, bármilyen nemű és fajú saját dolgaik után Magyarországon és bármiféle vámhelyeken szedendő - vámok fizetése alól örökre kivesszük, felmentjük és felszabadítjuk, és jelen levelünk ereje révén kivesszük, felmentjük és felszabadítjuk.

Fenyegetés

Ezért nektek, hűveinknek, a mi és mások összes és minden egyes, bárhol Magyarország határain belül lévő és leendő vámosainak, akik tudomást szereznek jelen levelünkről, ennek során keményen megparancsolva meghagyjuk és elrendeljük, hogy a jövőben mondott Gyula városunk említett polgárait, hoszpeszeit, kereskedőit és lakosait, akik ott laknak, sem a mi, sem mások bárhol Magyarországon lévő bármiféle vámhelyein kereskedelmi cikkek, eladó javaik és más, bármilyen nemű és fajú saját dolgaik után előbb mondott kegyes felszabadításuk ellenére sehol és semmi módon ne merészeljék valamiféle vám megfizetésére is szorítani és kényszeríteni, sem őket vagy közülük mást a vám meg nem fizetése okából személyükben vagy dolgaikban meggátolni vagy megkárosítani.

Megerősítés

Parancsoljuk, hogy jelen levelünket, melyet függő pecsétünkkel erősítettünk meg, adják vissza a bemutatónak.

Keltezés

Kelt Budán, 1476 június 20-án /Krisztus szent testének ünnepe utáni ötödik napon/. Magyarországi uralkodásunk 19., csehországi uralkodásunk 8. évében.

Az újkori irattan kétféle iratfajtát, a hivatalos és magán iratokat különbözteti meg. A hivatalosakat kormányzatai, gazdasági és egyházi iratokra bontja. A magániratoknak pedig két kategóriáját, a családi és személyi iratokat említi meg.

Az újkori irattan a levéltári iratok vizsgálatára háromféle módszert dolgozott ki. A küldők és címzettek viszonya alapján elemez a szisztematikus irattan, az iratok formáját és szerkezetét az analitikus irattan vizsgálja, az iratok keletkezését a genetikus irattan módszerével lehet követni.

A szisztematikus irattan a címzők és címzettek alá- és fölérendeltségi viszonyaiból indul ki. Ez alapján három formát állapít meg: leirat, átirat, felterjesztés /kérvény/. Ezen kívül belső ügyviteli iratok elemzésével is foglalkozik. Az alábbi formákat állapítja meg: ügyviteli könyvek /iktató-, mutató-, jegyzőkönyvek stb./, nyilvántartások /személyi-, anyag-, pénzügyi/ összeírások, számadások, munkatervek, beszámolók, egyéb feljegyzések. Az analitikus irattan szerint az iratok külső ismertető jegyeihez tartoznak a papír méretei /fólió, negyedré, irodai szabvány stb./ és a megpecsételési módja. A belső ismertető jegyek vizsgálata során a küldő nevével, a cízzel, a rendelkező résszel, a dátummal és egyéb iratszerkezeti elemekkel foglalkozik.

A genetikus irattan az iratokat az ügyvitelben elfoglalt helyük szerint vizsgálja, és az alábbi fajtákat állapítja meg: beadvány, kiadvány, fogalmazat, tisztázat, eredeti irat, másodlat /másodpéldány/, másolat. A másolat lehet: átirat, hasonmás, szöveghű, kivonatos, teljes, egyszerű, hitelesített, egy-

korú, kései. Tartalmi és formai jegyek alapján bizonyítja az irattan az iratok valódisága mellett az esetleges hamisságot is.

Miután áttekintettük a levéltárak által végezhető közművelődési munka formáit, és bemutattuk alkalmazási lehetőségeket két fontos területen, a munkásművelődésben és a levéltár, valamint iskola kapcsolatában, befejezésül a közművelődési dolgozók és pedagógusoknak egyaránt erőt, kitartást és odafigyelést kívánok, hogy maguk is, - ne csak a levéltár -, kezdeményezően lépjenek fel, alakítsanak ki kapcsolatokat a levéltárakkal. Nem fogják megbánni!

A FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM JEGYZÉKE

- 1./ Kis Dezső: A levéltárak és közművelődés. Levéltári Szemle, 1974. 2-3.
- 2./ A levéltárak szerepe a közművelődésben címmel 1977-ben Szegeden rendezett konferencia írásos anyaga
- 3./ A Csongrád megyei Levéltár 1981. évi beszámolója
- 4./ Blazovich László: Az oktatás szolgálatában. Kézirat.
- 5./ Vitányi Iván: Kulturális fejlődés - kulturális politika. Valóság. 1982/5.